

Kaveh Niazi, *Quṭb al-Dīn al-Shīrāzī and the Configuration of the Heavens: A Comparison of Texts and Models* (Archimedes. New Studies in the History and Philosophy of Science and Technology, volume 35). Dordrecht, Heidelberg, New York, Londra: Springer, 2014. 188 sayfa. ISBN 978-94-007-6998-4.

*Damien Janos**

Kaveh Niazi'nin on üçüncü yüzyılın büyük düşünürü ve bilim adamı Kutbüddin eş-Şīrāzī hakkındaki kitabı, bilhassa İslâm bilim tarihinde zengin bir dönemi ele alması bakımından takdir ve merak uyandıran bir çalışmadır. Ekler ve bibliyografya hariç 153 sayfa olan bu kısa, fakat yoğun kitap, İlhanlılar dönemi Arap ve İran astronomisiyle ilgili çeşitli meseleleri kapsamaktadır. Bu zaman dilimi boyunca, pek çok astronom Merâga'da bir araya gelerek Merâga Okulu olarak bilinen rasathaneyi kurmuşlar, gözlemsel astronomi açısından kayda değer bir araştırma programı yürütmüşler ve Batlamyusçu astronomik mirasın yorumlanması ve tekrar gözden geçirilmesi göreviyle iştiğal etmişlerdir. Bu dönem ayrıca, İbn Sīnâci felsefenin İslâm toplumunda, başta Şii okullar ve çeşitli Sünnî *medreseler* olmak üzere çeşitli gruplar arasında yayıldığı da bir dönemdir. Bunun neticesinde, İbn Sīnâci mantık, epistemoloji, fizik ve metafizik etrafında dönen tartışma ve müzakereler Doğu İslâm coğrafyasındaki ilmî çevrelerde yerini almıştır; öyle ki zaman zaman geleneksel İslâmi ilimlerle antik çağlardan miras kalan bilimler arasındaki sınır bulanıklaşmıştır. İbn Sīnâ felsefesinin, başta fıkıh ve kelâm olmak üzere, geleneksel astronomi, astroloji ve tıp gibi İslâmi öğrenim ve irfan alanlarıyla uyumluluğu meselesi ortaya çıkmış ve nihayetinde, örneğin Abdülatif el-Bağdâdî'nin çalışmalarında göreceğimiz üzere, çeşitli ve yeni sentezler üretilmiştir. Fakat astronomi özelinde konuşursak İbn Sīnâci miras, İslâm astronomisinin temelini oluşturan ve üzerinde çok daha fazla etkiye ve otoriteye sahip olan Batlamyus'un eserlerinin gölgesinde kalmıştır. Şīrāzī'nin, bir dereceye kadar hocası Nasirüddin et-Tūsî'den etkilenmesinin bir sonucu olarak kendi çalışmalarında takip ettiği gelenek, temelde Batlamyusçu astronomi sisteminin yorumuna, eleştirisine ve detaylandırılmasına dayanmaktadır. Bu iki âlim, kendi gözlemleri ve ortaya koydukları nazari açılımlar ışığında Batlamyusçu

* Dr., Montreal, Kanada.

astronomi teorileri ve modelleri üzerinde değişiklikler yaparak geliştirilmesine yönelik önemli adımlar atmıştır.

Kitap altı kısa bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm yöneme dair meseleler ile Arap ve İran bilim tarihiyle ilişkili temel kavramları ele alır. İkinci bölüm İran'da İlhanlı hânedanının bilimsel hamiliğine odaklanmakla birlikte İlhanlı yönetimi ile ilgili siyasi ve toplumsal bir değerlendirme sunmaktadır. Üçüncü bölüm, Şîrâzî'nin biyografisi hakkında bilgiler içeren çeşitli kaynakları incelemektedir. Dördüncü bölüm, Şîrâzî'nin astronomi kaynaklarını ve eserlerini tanıtmaktadır. Beşinci bölüm, Şîrâzî'nin Arapça ve Farsça astronomi eserlerine ve bu eserlerin birbirleriyle ilişkilerine dair bir analiz sunar. Altıncı bölümde ise yazar, çalışma boyunca öne sürdüğü temel kavramsal meselelere dair bazı değerli nihai tespitlerini sunar. Bunlara ilaveten kitap ayrıca beş ek bölüm, bir indeks ve bir bibliyografyayı da içerir. Yukarıda zikredilenlerden hareketle söylersek Niazi'nin kitabı, Şîrâzî'nin çalışmalarındaki astronomik malzemenin teknik analizi ile toplumsal, edebî ve kültürel olana dair derin tefekkürü bir araya getirmiştir. Genel izlenimim kitabın, dönemin kültürel ve toplumsal arka planı dikkate alındığında, Şîrâzî'nin astronomi faaliyetlerine dair verilerin ilgi uyandırıcı bir biçimde irdelendiği bir çalışma olduğu yönündedir.

Çalışma, bu etkileyici döneme bir pencere açan Kutbüddin eş-Şîrâzî'nin eserleri sayesinde İlhanlılar yönetimi esnasında Farisî coğrafyadaki Müslüman âlimlerin bilimsel başarılarına dair zengin bir tabloyu bizlere sunmaktadır. Yazar, Şîrâzî'nin bilimsel faaliyetlerini destekleyen ve profesyonel serüvenine dair malumat sahibi olmamızı sağlayan hamilik ağları hakkında detaylı bir biçimde arka plan bilgisi vermekte olup döneminin siyasi ve toplumsal dinamikleri karşısında bu düşünürün hayatı ve çalışmalarını ayrıntılı bir şekilde tasvir etmektedir (1, 2 ve 3. bölümler). Kitabın bu ilk kısmı, Şîrâzî'nin astronomik çalışmalarının inceleneceği sonraki kısım için bir zemin sağlamakta olup, kitabın ikinci kısmı (4, 5 ve 6. bölümleri) eserlerin içerik, yapı ve biçim açısından karşılaştırmalı bir analizini sunar. Ele alınan bu eserler, her ikisi de Arapça yazılmış olan *Nihâyetü'l-idrâk* ve *et-Tuhfetü's-Şâhiyye* ile Farsça yazılmış olan *İhtiyârât-ı Muzafferi'*dir. Niazi, ele alınan eserlerin kronolojisi ve bunlar arasındaki ilişkiye dair temel soruları ayrıntılı bir biçimde ele almakta, özellikle edebî üslup ve kategorizasyon meseleleriyle ilgilenmektedir. Bu açıdan, Niazi'nin yaptığı analizin oldukça mühim olan amacı, Şîrâzî'nin çalışmalarında astronomik içerik ile edebî biçim arasındaki ortak yüzeyi açığa çıkarmaktır. Niazi, Arapça ve Farsça örneğinden hareketle dil ile uzun ve teknik içeriği yüksek eser ve şerhlerin aksine kısa ve başlangıç seviyesinde olan çalışmaların temsil ettiği edebî türün, eserin bilimsel içeriği ve kullanılan argümantasyona ne ölçüde etkide bulunduğunu tespit etmeye çalışır. Niazi, hem dilbilim ve metinsel faktörler hem de astronomik teoriler arasındaki potansiyel korelasyon bağlamında ele aldığı eserlerden elde etti-

ği bulguları karşılaştırmalı bir analize tabi tutarak açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Yazarın çıkış noktası, Farsça kaleme alınmış eserlerin yanlı bir biçimde değerlendirildiği ve modern dönem astronomi tarihçileri tarafından yeterince çalışılmadığı; bu nedenle de Farisî astronomi geleneğinin bir bütün olarak imajının çarpık olduğu ve revizyona ihtiyaç olduğu şeklindedir. Niazi'nin belirttiği gibi, "Farsça yazılmış olan *hey'et* eserlerinin alelade olduğu şeklinde bir genellemeyi içeren iddialar tümüyle mesnetsizdir" (126). Bu bağlamda Niazi'nin ana iddiası, Şîrâzî'nin bilimsel birikimi dikkate alındığında ikincil derecede önemli olarak kabul edilegelmiş olan Farsça eseri *İhtiyârât-ı Muzafferî*'nin gerçekte, dikkatli analizler ve karşılaştırmalı bir tetkike konu olması gereken, ilgi çekici ve değerli malzemeler içeren bir eser olduğudur. Dolayısıyla *İhtiyârât*, Şîrâzî'nin Arapça çalışması *Nihâyet*'in popüler ve basitleştirilmiş bir çevirisi olarak görülmemelidir; zira bağımsız bir eser olarak özgün astronomik malzemeler içermektedir ki, bunlar, Şîrâzî'nin gökcisimlerin hareketini açıklamak için öne sürdüğü astronomik model ve hipotezlerin daha iyi anlaşılmasına olanak sağlar. Her ne kadar Niazi tarafından Şîrâzî'nin *İhtiyârât*'i üzerine konan tespitlerini, İslâm entelektüel tarihinin klasik sonrası döneminde kaleme alınmış oldukça fazla sayıda olan Farsça *hey'et* eserleri için de benimsemek cazip gözüküyorsa da, Niazi bunun kanıtlanması için daha fazla araştırma yapılması gerektiğinin farkındadır. Her şeye rağmen, Niazi'nin kitabı az çalışılmış Farsça astronomik kaynakları incelemekte; Şîrâzî'nin astronomi çalışmalarını yeni bir yoruma tabi tutmak suretiyle Farsça kaynakların hak ettiği konumu yeniden kazanmasına katkıda bulunmaktadır.

Niazi'nin, dil, edebî tür ve astronomik içerik arasındaki karşılıklı ilişkiyi incelemesi, kitabın ilgi çekici yönlerinden sadece birisidir. Ayrıca yazar, Şîrâzî'nin temel nazari yeniliklerine ve daha önceki dönemde üretilmiş astronomik birikimden ayrışması üzerine teknik ve titiz bir değerlendirmede bulunmaktadır. Bu, hem kendisinden önce İslâm coğrafyasındaki Batlamyusçu gelenek hem de Rönesans'a kadar sürdü-rülecek olan sonraki bilimsel aktiviteler dikkate alındığında, Şîrâzî'nin astronomik katkısını konumlandırmayı kolaylaştırmaktadır. Bu açıdan analizin önemli bir kısmı, Şîrâzî'nin astronomik model veya hipotezlerine (usûl), genel hatlarıyla söylersek gezegenlerin hareketlerini açıklamak için ortaya konan geometrik yöntemlere odaklanır. Fakat hem Şîrâzî hem de pek çok Arap bilim adamının ortaya koydukları gezegen modelleri, fiziksel, somut bir formu varsaymaktadır. Çünkü onlara göre bu modeller, ister eş merkezli ister dış merkezli olsun, gökkubbe sayesinde gezegenleri destekleyen ve taşıyan gökcisimlerine tekabül etmektedir. Şîrâzî gibi klasik sonrası astronomlarının açıklığa kavuşturmak için büyük çaba sarf ettiği bu husus, astronomi araştırmalarında matematik ile fizik arasındaki ilişkiye dair oldukça mühim bir meseleye işaret etmektedir. Konu, astronomik yöntemlerde fiziksel yasa ve kavramların yerinin ne olduğunda ve gözlemcilerin gezegenlerin hareketlerini tahmin

etmek için hipotez olarak öne sürdükleri tamamen soyut gözüken geometrik modeller ile gezegenlerin gerçek fiziksel yapıları ve doğaları arasındaki bağlantı olup olmadığına düğümlenmektedir. Bu konu hakkındaki felsefi ve bilimsel yorumlar, antik ve geç antik dönemde ortaya konmaya başlanmıştı ve Kindî, Fârâbî, Sâbit b. Kurre ve daha sonra İbn Sinâ ile İbnü'l-Heyssem gibi erken dönem felsefe ve bilim adamlarının çalışmalarında tekrardan gündeme taşınmıştı. Şîrâzî, Yunan geleneği ile kendisinden önceki bu bilgilerin sahiplendikleri, önemli metodolojik özellikleri ve kavramsal kaygıları paylaşmaktadır.

Şîrâzî'nin bu hususi konu hakkındaki görüşlerinin Niazi tarafından ele alınması, Ortaçağ bilim tarihinde konunun çok fazla tartışılmış olduğu dikkate alındığında, enteresan ve önemlidir. Fakat Şîrâzî'nin astronomik görüşünde bu meselenin merkezîyeti ve İslâm entelektüel tarihi açısından önemini düşündüğümüzde, daha fazla incelenebilir; temel meseleleri hem Batlamyusçu gelenekle hem de kendisinden önceki Arap ve Farisî düşünürlerle ilişkili olarak detaylıca bir bağlama oturtulabilirdi. Başka bir deyişle kitap, Yunan ve İslâm astronomisinin daha derin incelemeler gerektiren bazı temel sorularına sadece değinmekle yetinmektedir.

Bu bağlamda yazar, İlhanlılar döneminin sosyal ve kültürel bilim tarihine dair bir kitap yazmakla Şîrâzî'nin gezegen modelleri ve onun astronomik yöntemine bakışına hasredilmiş daha teknik bir çalışma yapmak arasında mütereddit kalmış görünüyor. Bu hâliyle kitap her iki amaca da ancak kısmi olarak ve fakat kayda değer noktaları ihmal etmek pahasına ulaşmaktadır. Çünkü kitapta ileri sürülen temel nazari konulara aşina olan okuyucuların ek açıklama talepleri karşılanacak durumda değildir. Tarihi arka plan ve Şîrâzî'nin biyografisine altmış sayfadan fazla yer veren yazar, kitabın kalan altmış ila yetmiş sayfasında yukarıda özetlediğim çetrefilli ve zengin astronomik problemleri incelemektedir (85-152, 145-152. sayfalar sonuç bölümüdür). Dolayısıyla, bu hâliyle kitap, birbirine iyi bir biçimde entegre edilememiş ve yazarın belirlediği temel kavramsal meselelerin kamil bir biçimde analizine imkân vermeyen iki eğilimi birden taşımaktadır.

Zikrettiğim bu problemler, muhtemelen, yazarın doktora tezini kitaba dönüştürmeden evvel yeterince gözden geçirmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Yazarın tezini basılabilir bir monografiye dönüştürme süreci hem kitabın oldukça yüzeysel yapısından hem de acemi göndermelerde bulunmasından anlaşılmaktadır (9, "bu tezin amacı..."). Kitabın yapısı ve ana bölümleri üzerinde daha etraflı bir biçimde tekrar çalışılabilirdi: Moğol tarihini ele aldığı kırk sayfa bu amaç için oldukça fazla olup, Şîrâzî'nin astronomi birikiminin incelenmesine hatırı sayılır bir katkı da sunmamaktadır. Her ne kadar ikinci ve üçüncü bölümler, Şîrâzî'nin himaye ilişkilerine ve faaliyette bulunduğu kültürel, toplumsal ve siyasi zemine dair ilginç arka plan bilgileri verse de, Şîrâzî'nin astronomik birikiminin teknik incelemesi açı-

sından gerekli gözükmemektedir. Diğer taraftan kitabın esasını oluşturan analitik bölümler (4. ve 5. bölümler), özellikle astronomik yöntemde fiziğin yerinin neligine dair ziyadesiyle enteresan olan konu söz konusu olduğunda, hem Şîrâzî hem de diğer Arap astronom ve filozoflarla irtibatlı olarak genişletilebilirdi. Son olarak, kitap kesinlikle daha iyi bir editöryal süreçten geçebilirdi. Nitekim kitapta çok fazla yazım hatası ve anlamsız cümle bulunmaktadır (örneğin; 11.8-9, 11.27, 146.23).

Zikrettiğim noktalara rağmen, Niazi'nin Şîrâzî hakkındaki monografisi, İslâm astronomisi ve entelektüel tarih üzerine modern araştırmalar külliyatına değerli bir katkı hüviyetindedir. Ayrıca, daha ileri araştırmaları hak eden etkileyici soruları ön plana çıkarması bakımından da önemlidir.